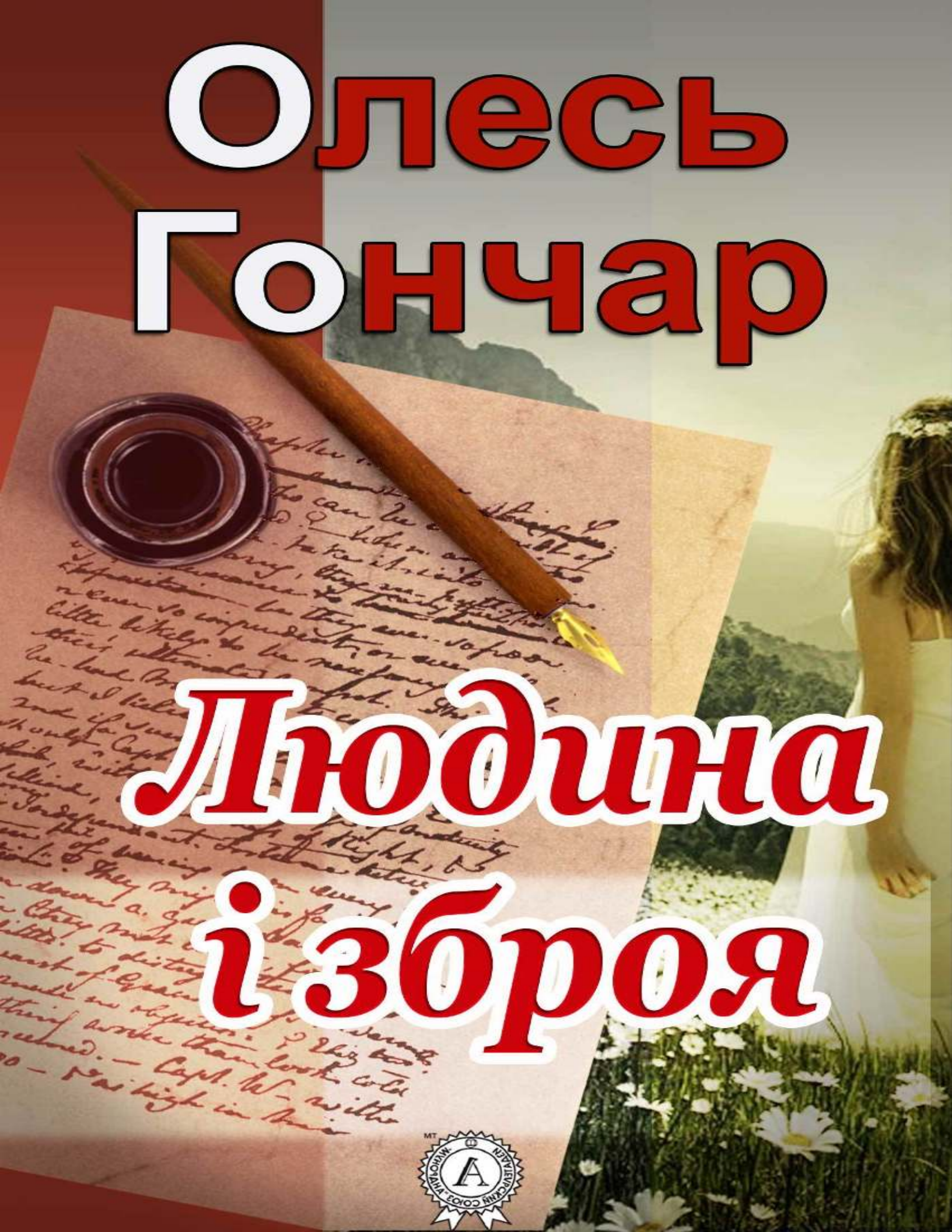
Олесь Гончар

Людина і зброя

Олесь Гончар
ЛЮДИНА І ЗБРОЯ

Глава 1

Ще безтривожно ходять по місту ті, які вмиратимуть на рубежах, ітимуть в оточеннях, горітимуть у кремаційних печах концтаборів, штурмуватимуть Будапешт і Берлін; ще стоїть на узвишші посеред міста сірий масивний БЧА – Будинок Червоної Армії, де згодом на місці, розчищеному від руїн, буде запалено вічний вогонь на могилі Невідомого солдата.

Ще все як було.

Ще – розбрівшись з самого рання по парках, по бібліотеках, позабиравшись у спорожнілі аудиторії на факультетах – сидять над конспектами студенти, готуються до останніх екзаменів.

Двоє їх сидить, забарикадувавшись в порожній аудиторії істфаку.

Вранці, коли прийшли сюди, Таня сама взялася закладати двері стільцем. Богдан стояв і, всміхаючись, дивився, як вона це робить. Енергії й завзяття було в неї більше, ніж сили в руках. Все ж завдяки своїй оцій затятості вона впоралася з важким стільцем, забарикадувалась, замкнулася, як хотіла: міцно, ніби від усього світу. Поривчаста, з розтріпаним волоссям обернулася до Богдана:

– Тепер тебе в мене ніхто не відбере!

Вони глянули на закладені двері й розсміялись: справді, одні вони тут із своїм коханням!

Вчора вони тільки помирилися після тяжкої тривалої сварки. Це була одна з тих сварок, що виникають між закоханими з дрібниць, майже з нічого, але важать для них більше, ніж найсерйозніші світові проблеми. Тепер обоє бачать, що не варто було сваритись, не хочуть і згадувати тих болісних безпричинних ревнощів, що відібрали у них кілька щасливих днів. Зараз, примирившись, вони ніби заново впивалися своїм почуттям, віднайденим, переболілим і від того ще більш спраглим, ще більш солодким. Якби це залежало тільки від Тані, вона у відзнаку примирення весь день отут цілувалася б, чіплялася б Богданові на шию, забувши про конспекти,

про екзамени, про все на світі. Зіп'явшись навшпиньки, вона потяглася обличчям до Богдана, до милого свого Богданчика: цілуй!

Він легко підхопив її на руки і, на ходу осипаючи гарячими поцілунками, поніс в найдальший куток, посадив, мов школярку, на стілець:

– Сиди!

Поклав перед нею її недбало скручені, покрапані парковими дощами конспекти:

– Вчи!

Тепер вона сидить і зубрить хрестові походи. Не стільки, правда, зубрить, скільки розкошує у своїх мріях, у світлих дівочих видіннях. Час від часу крадькома, з щасливою злодійкуватістю позиркує на нього.

Заглиблений в конспекти, Богдан сидить в іншім кінці аудиторії, перед самою кафедрою. Ось він рукою поправив патли свої чорні, Таня бачить його руку, волохату, в чорнім волоссі, міцну руку спортсмена. Нахмурившись, він знову пірнув десь у середні віки. В оцій задумливій позі, в картатій приношеній сорочці з акуратно засуканими вище ліктів рукавами Богдан їй особливо подобається. Вона находить мужню гідність у всій його поставі, у високій, гордовито випрямленій шиї, в густому непокірному чубові, відкинутому назад. Навіть отак, коли Богдан сидить, по його рівній високій шиї видно, який він стрункий. Смаглюватий, циганкувато-чорний – дівчата кажуть, що він красень, але для неї він більше, ніж це, для неї він саме щастя.

Кілька днів тому, коли стався був між ними розрив, думала – не переживе. Життя без нього для неї одразу згасло, злиняло, втратило зміст. Нещасна, змучена ревнощами, прибита горем, бродила, мов сновида, вечорами по місту, по кам'яних катакомбах кварталів, живучи одним сподіванням хоч випадково зустріти де-небудь його, хоч здалеку глянути, коли повертатиметься увечері з бібліотеки до гуртожитку. Найбільше боялась побачити його в такий час з іншою, з незнайомою якоюсь дівчиною виняткових достойностей, до котрої

вже наперед ревнувала – ревнувала гостро, до потемніння в вічу. А він усе повертався не з дівчиною, а з хлопцями, крокував між ними похмурий та непідступний, з конспектами та хлібиною під пахвою.

Причаївшись десь у затінку, Таня жадібно стежила за рідною постаттю, аж поки хлоп'ячий гурт не зникав у глибині вечірньої вулиці.

В ті ночі своєї самотності та неприкаяності заходила вона по слідах свого кохання на вулицю Вільної академії, де зустрілася з ним вперше, на студентський «острів Кохання» над Журавлівською кручею, де вперше відчула сухий, жаркий смак його поцілунку. Ця облюбована багатьма поколіннями студентів круча над рясніючою електричними вогнями Журавлівкою і далекий переклик нічних поїздів тільки посилювали біль втрати. Повертаючись у гуртожиток, слухаючи пізній гомін буйної своєї студентської республіки – Толкачівки та Гіганта, все сподівалась, все ждала, що він рано чи пізно таки повернеться до неї, знов дасть їй те, без чого вона не могла жити.

Тепер він знову з нею. Цвіте душа! – так могла б назвати те почуття, що має в собі до нього. Ось він тут. Нечутно можна підкрастися до нього з-за спини і обійняти, вщипнути за вухо, скубнути за чуб... Проте ні, цього не можна, зараз він весь у роботі, в напрузі – штурмує середні віки. Можна тільки паперову кульку скрутити й кинути в його бік, як це вона, пустуючи, робила на лекціях, і кулька впаде перед ним на столі, і він, розгорнувши її й хмурячи брови, прочитає:**«**Je vous aimej**»**[1].

Штурмує, штурмує. Про королів та пап, про рицарські походи та звичаї, а того й не знає, що сам їй здається найкращим за всіх рицарів на світі. Як любить вона його за той нахмурений лоб, за оту впертість, нездоланність, суворість до себе. Спартанська вдача! Нелегко даються йому науки, значно важче, ніж їй, але з гордості, з честолюбства він не хоче знати шпаргалок, не хоче покладатись на випадок, хоче прийти на екзамен з твердою певністю в собі, в своїй силі, в тому, що ніхто й нічим його не зіб'є.

Саме життя виробило в ньому цей характер – різкий, упертий, готовий до будь – яких труднощів. Без батька ріс. На нелегкому хлібі. Щоб дотягти до стипендії, ходив ночами на товарну станцію розвантажувати вагони. Влітку під час канікул він теж працює.

Минулого літа в риболовецькій артілі десь у дніпровських плавнях важкі неводи тягав. Вернувся, і Дніпром від нього війнуло, куренями, димом багать вечірніх. Смаглюватість оця з нього ніколи не сходить. Навіть і серед зими вертавсь із своїх запорізьких канікул засмаглий, мовби з-під тропічного сонця, і хоч не бачились лише два тижні, при погляді на Таню радісний голод розлуки світився в його очах.

З Січі Богдан вернувся! – жартували друзі. – З коша!

Увесь факультет знає, що вони – ще з першого курсу – закохана пара, що Таня Криворучко його, Богдана Колосовського, наречена.

Складуть ось останні екзамени – і відкриється перед ними літо, вільне, смагляве. Якби тільки швидше, якби й зараз оце можна було кинути конспекти, податись удвох за місто, у поле за Лісопарком, де трамвай влітає просто в жита!

Весна промайнула для них якось непомітно, тільки й бачили з оцього вікна, як сивіли дощі високі по обріях, тільки й чули їх, як шелестіли за вікном по листю дерев, з тихим дзвоном краплисто падали на дахи, на розігріте каміння будинків. Потім знов було сонце – і димились асфальти, і парували дерева своєю мокрою блискучою зеленню, і з вікон студентських аудиторій видно було, як десь одразу ж за Південним вокзалом, за блискучими після дощу дахами будинків райдуга воду бере.

Туди – до райдуг, до просторів заміських – тягнуло студентську душу...

Зате літо сьогорічне буде в них незвичайне: вперше проведуть його разом, поїдуть на археологічні розкопки. Багато їхніх студентів роз'їдуться цього літа на розкопки хто в Крим, хто до Кам'яної могили на річці Молочній, де нібито виявлено доісторичні малюнки й печерах первісної людини, а їм, Тані й Богданові, старий професор, знавець Ольвії, запропонував Ольвію, запропонував якраз те, чого їм

самим найбільше бажалось. Стародавня Ольвія, що по-нашому значить «щаслива», давно їх цікавить обох, давно їм хочеться досліджувати, розкопувати її, занесену пісками, щоб дізнатись, чому вона загинула, чому люди покинули її. Півтори тисячі років тому місто вирувало життям, до нього від сонячних берегів Еллади прибували кораблі, шумів ринок велелюдний, на стадіонах відбувались спортивні змагання, і на честь переможців місто карбувало декрети на мармурових плитах: «Пурфей, син Пурфея, бувши архонтом, переміг списом і диском...» Архонт – це як голова міськради, і Таня навіть усміхнулась, уявивши, як біжить по стадіону голова міськради в трусах, виборюючи своєму місту першість.

– «Пурфей, син Пурфея...» – імітуючи голос професора, починає урочисто декламувати вона з свого кутка, але Богдан не піддається на її пустощі, не обертається, вона тільки чує від нього:

– Не заважай!

І навіть це їй подобається, коли він отак прикрикує на неї, отой її легкоатлет факультетський, що теж міг би перемагати «списом і диском». Не читається Тані. Все малюється їй степове літо, ольвіиське небо широке, під яким вони будуть з Богданом разом, удвох. Казкова Ольвія, місячні ночі, тихі лимани – все там буде для них, для них...

Несподіваний грюкіт стрясонув двері.

Богдан підвівся здивовано:

– Хто?

І, ще не почувши відповіді, кинувся до забарикадованих дверей.

Запам'ятайте цю мить! Назавжди запам'ятайте цю останню свою студентську аудиторію на третьому поверсі істфаку, де, вдершись крізь забарикадовані двері, застало вас страшне, приголомшливе слово:

– Війна!

Глава 2

Новий Хасан?

Халхин-Гол?

Ні, це, видно, було щось страшніше.

У дверях аудиторії стоїть незграбний, широкоплечий Степура, їхній друг і однокурсник. Ніколи Таня не бачила його таким. Губи бліді, надривно дихає, щось хоче сказати й не може – наче вдавився.

Богдана це лютить.

– Говори ж!

Степура важко видавлює з себе товстими, ніби обвареними губами:

– Бомбили вночі Київ… Севастополь… і ще якісь міста…

– Ти звідки знаєш?

Все місто вже знає, тільки ви оце тут як на острові. Я теж сидів читав, потім вийшов за цигарками, а там уже все місто бурунить. Гучномовці розриваються, людей тисячі на майданах… Так-то, брат Таню, – Степура з гіркотою глянув на дівчину. – Бомби летять… ось яка історія. А ми все співали «если завтра война». Це завтра вже стало сьогодні.

Дістави з пачки цигарку, він хоче прикурити, але сірники ламаються один за одним. Нарешті, вичеркавши, він підносить запалений сірник до цигарки, і Таня помічає, як груба рука його ледь помітно тремтить, і сам він при всій своїй вайлуватій кремезності здається їй якимсь дивно беззахисним в цю мить.

– Як бандитюги, напали, – каже він. – Без попередження, віроломно, безчесно…

Богдан, нахмурившись, стоїть біля столу над розкритим конспектом, наче пригадує щось. Потім рішуче закриває конспект, складає зошит до зошита акуратною купкою. Таня мимоволі фіксує

кожен його рух. На скільки часу складає він оті свої конспекти? Коли їх знову відкриє?

Таня підійшла до нього, взяла його за руку зазирнула у вічі. Там якась темна рішучість, відчуженість.

– Підемо?

Забравши конспекти, вони мовчки виходять.

Таня все не відпускає його руки. Як вчепилась в аудиторії своїм рученям за нього, так уже й не відпускає, тримається інстинктивно, мовби передчуваючи недалеке й неминуче розставання...

В коридорах шум, гамір. Студенти різних курсів, юрмлячись то тут, то там, збуджено говорять, сперечаються.

– Цього треба було ждати!

– Але ж договір про ненапад на десять років?

– Фашизм є фашизм.

Двері аудиторій повідчиняні навстіж, – тепер усім уже не до наук. Мерщій на вулицю. Серце жадало почути, що це всього-на-всього якесь жахливе непорозуміння, ще, може, прийде інше повідомлення, звістка про те, що конфлікт залагоджено і все знов буде, як було.

На першому поверсі, проходячи повз кімнату військової кафедри, загледіли в ній крізь відхилені двері Духновича. Худий, сутулуватий, він стояв посеред кімнати над рельєфною картою пересічної місцевості, і з його вигляду видно було, що він ще нічого не знає і думає, певне, не про муляжний оцей рельєф, не про війну, що вже вдивляється в тишу аудиторій, а про щось інше, далеке.

– Мироне, чув?

– Що саме?

– Війна.

Лице його перекосилось недовірливою посмішкою.

– Не жартуйте, бо я лякливий.

Але коли вони зайшли до аудиторії, надто незвичайний вигляд був у них, щоб можна було думати, що вони жартують.

– На жаль, серйозно.

– Складайся, брат...

Військова кафедра. Це та кімната, де їх стільки муштровано керівником кафедри, прискіпливим та педантичним майором, де так набридли їм оті військові плакати на стінах, і протигаз в розрізі, і учбовий кулемет, що темніє в кутку, з просвердленою дірочкою збоку в стволі… Зупинившись над великим столом з бутафорним полем, вони ніби іншими очима розглядають муляжну пересічену місцевість з мініатюрними горбами та річками. Гіпс, пофарбована тирса, що зображає траву… Як убого! Неприродна жовтизна хлібів, і отруйно-зелена просторина луків, і річка, й лісок – все було мертве, неправдиве, засушене, це мовби сама війна поставала з муляжів своєю мертвістю, безжиттєвістю. Муляжний ландшафт лежав перед ними на півкімнати, а їм поставав живий, немуляжний степ з достигаючими хлібами, і вітер польовий, і небо, повне жайворонків, і райдуги, що над полями світяться соковито! Бомби впали сьогодні на хліба. Танки вже десь їх толочать, снаряди довбуть. З усього живого прекрасного світу чи не отакий лиш перепалено-мертвий, як тут, ландшафт полишить війна?

Край столу на муляжних пагорбах розплатався Духновичів портфель. Він туго напханий книжками, серед яких, безумовно, можна знайти і Гегеля, й Спінозу, а зверху на портфелі лежать заяложені військові статути, що їх Духнович так досі й не спромігся опанувати і оце, видно, знову зубрив, готуючись вдруге здавати залік. Дивно було, що Духнович, цей факультетський вільнодум і філософ, який залюбки студіював навіть позапрограмні науки, так до ладу й не міг збагнути мудрість статуту караульної служби, так досі й не навчився як слід ні козиряти, ні ходити з компасом по азимуту: на заняттях у Лісопарку він щоразу збивався з заданого напрямку, викликаючи сміх товаришів і невдоволення викладача.

– Ну як, друже? – кивнувши на статути, звернувся Богдан до Духновича. – Подужав?

Духнович скривився, що мало означати усмішку.

– Ці статути наганяють на мене якийсь, ну, просто містичний жах. Вони написані ніби санскритом: скільки не розшифровую – ніяк не

доберусь глузду.

– Це вже вчорашнє, – сумовито зауважив Степура. – Тепер, мабуть, не такі заліки доведеться складати.

Вони разом вийшли на вулицю. Все було, як і раніш: дерева спокійно зеленіють, і день тихий – ні сонячний, ні хмарний, в теплій поволоці імлистій, тільки тривога мовби розлита в повітрі, вона вже пройняла місто і душі людей.

Сумська клекоче. На перехресті біля репродуктора – натовп. Тут ще надіються: може, пригасне? Може, це який-небудь лише місцевий прикордонний конфлікт? Люди ждуть новин, гнітить невідомість, а радіо тим часом гримить музикою, передає бойові марші.

Найлюдніше в парку біля пам'ятника Тарасові. Гомін, тривожно збуджені голоси, всі ждуть чогось, не розходяться... Нахмурений бронзовий Кобзар, схилившись над людьми, мовчки думає свою думу.

В натовпі Степура загледів Мар'яну й Лагутіна. Вони стояли обнявшись, чого раніше не дозволили б собі на людях, він блідий, зосереджений і ніби байдужий до неї, а вона тулиться до нього плечем, наче говорить: ти мій, мій, це все тебе не стосується, нікому тебе не віддам.

Степура не може втямки собі взяти, як він, оцей Лагутін, оцей тонковидий білявий його суперник, може бути зараз байдужий до неї, не чути, як лине вона до нього вся. Якби до Степури вона отак линула, любов його давня, безнадійна! Скільки мріяв про неї ночами, скільки віршів для неї писав, а вона була й лишається з усіма ласками, жагою, рум'янцями калиновими – для іншого, який уже звик і ніби й не дорожить цим!

Вгорі між деревами блищить на сонці лита з бронзи, могутня постать поета, а нижче, круг п'єдесталу, – бронзова покритка з дитиною на руках, і повстанець з косою, і той, що кайдани рве, і той, що лежить поранений біля надломленого знамена, і всі ви, що зараз дивитесь на них, чи не ваша це судьба, вчорашня й завтрашня, темніє суворою бронзою, зведена між дерев?

Задивившись на пам'ятник, Степура незчувся, як загубив у натовпі Мар'яну та Лагутіна, і, озирнувшись, побачив поблизу якусь незнайому жінку з дитиною на руках; обличчя жінки заплакане, а в очах, широко відкритих, – волання підтримки, допитливість: невже це правда? Невже цього вже не відвернути? Вона дивилась на Степуру так, мовби він міг ще спростувати цю страшну, невблаганну звістку, яка, видно, руйнувала все її родинне щастя...

– Ти йдеш? – почув Степура за собою Богданів голос. – Бо ми з Танею йдемо.

Вибравшись з натовпу, вони рушили вгору по Сумській, в напрямі до свого студентського містечка. Духнович теж поплентався з ними, хоч мешкає він у місті, з батьками. Мовчки перейшли на Басейну, завернули в знайомий магазин, де раніше брали хліб, але зараз магазин зустрів їх порожнечею: полиці голі, аж гудуть. Розмели. Біля іншого магазину галас, тиснява, люди за чимось товпляться, виявляється, розхапують все, що є, – мило, сірники, сіль...

– Показились вони, чи що? – знизав плечима Духнович.

– Для чого вам, громадянко, стільки солі? – зачепив він жінку, що з пакунками в обох руках саме бігла назустріч.

Ця з вигляду досить інтелігентна городянка враз перетворилась у справжнісіньку бабу-ягу.

– Що ти в цьому розумієш, чистоплюю? – крикнула, люто ошкірившись на Духновича. – Може, ця сіль, цей брусочок мила дітей моїх від голодної смерті врятують!

І промчала, креснувши по студентах таким поглядом, що від нього Тані стало аж не по собі, бо і в словах цієї жінки, і в цих її з бою вихоплених пакунках вже вчувалася страшна якась далека правда – подих голодних харківських зим, вчувалось ще тільки серцем угадане ґоре тих багатостраждальних матерів, знедолених солдаток, що, впряжені в санчата, крізь хуги-завірюхи везтимуть міняти оті мило й сірники по окупованій землі і замерзатимуть з дітьми, заметені снігом при шляхах. Цього ще не було, можливості чогось такого Таня ще і в думках не припускала, і все ж слова незнайомої

жінки, яка, видно, немало в своєму житті зазнала, глибоко вразили дівчину, лягли на душу важким передчуттям.

На розі біля магазину господарчих товарів – знов натовп, шарварок, буча. Зсередини приміщення, грубо розштовхуючи людей, силою пробивався, мало не по жіночих головах ішов якийсь гевал, розчервонілий, піт з нього градом, а сам увесь обвішаний шкребками, каструлями, вірьовками різної товщини, навіть круг шиї в нього хомутом обкинуте кільце каната.

Богдан дивився на його вірьовки з презирством, з обуренням.

– Вішатись зібрався?

Гевал, що був, видно, з поріддя звиклих до різних сутичок спекулянтів, глипнув на студента зневажливо:

– Швидше сам когось повішу!

І, перевівши дух, він став ще енергійніше розпихати жінок ліктями, а якусь стареньку зачепив своїми шкребками за хустку і, не озираючись таки стягував їй хустку з голови.

– Куди ти тягнеш? Пусти! Відпусти Хустку порвеш! – волала жінка, а він, не звертаючи уваги на її крик, робив своє, продирався далі.

– Ану стій! Стій! – перепинив його Богдан і, шарпнувшись вперед, міцно вхопив гевала рукою за його снасті. – Чи не міг би ти бути чемнішим, нахабо?

– Від нахаби чую!

Зціпивши зуби, Богдан потяг його до себе і, витягши на просторе, стрясонув за груди, наблизивсь до нього обличчям впритул.

– Ти вже воюєш? З жінками?

– Відчепись...

Богдан з огидою відкинув його і так піддав ногою ззаду, що він з усіма своїми шкребками та мотуззям відлетів на брук сторчака.

– Оце стрибок! – піддав жару Духнович. – Можна сміливо зарахувати за норму ГПО!

Гевал оглянувся, поправив на собі амуніцію. Богдан ждав, що він вернеться, полізе в бійку, але той тільки погрозив:

– Я тебе запам'ятаю, циганська мордоj

І, побрязкуючи каструлями, побрів на протилежний бік вулиці.

– Спасибі, хоч студент заступився, – з вдячністю глянули на Богдана жінки. – Бо де ще та війна, а тут уже свої по головах ходять...

Таня знову взяла Богдана під руку, і вони разом з Степурою та Духновичем пішли далі. Ішли і вже ніби не впізнавали знайомих кварталів, вулиць, будинків. У вікнах квартир уже чиїсь руки зсередини обклеюють шибки смужками паперу навхрест, всюди вони біліють як цифри «ХХ» – двадцятий вік... А в подвір'ях мешканці будинків беруться рити щілини, схованки від бомб – такий наказ штабу ППХО.

Біля студентського гуртожитку Гіганта побачили маленького червоноармійця; з квачем у руці, він саме наклеював на стіні будинку свіжовіддруковане, набране чорним великим шрифтом оголошення.

Підійшли, стали читати. Наказ про мобілізацію. Слово до людей, яких війна першими кличе під кулі. Роки, роки, роки...

– Всі брати мої підпадають, – глухо промовив Степура.

– І родичі теж.

– А мій батько уже давно там, – сказав Духнович, батько якого був військовий лікар. – Певне, тепер і матір закличуть, вона буде потрібна. Один оце я тільки – ні в тин ні в ворота...

– Гадаєш, нас чаша ця обмине? – сказав Богдан, і Тані почулася злість в його голосі. – Чи ми вибракувані?

Духнович розгублено закліпав очима:

– А відстрочки? – його худе, ластувате, з рудими бровами обличчя виказувало тривогу і подив. – У нас же відстрочки до закінчення університету!

– Які тепер відстрочки, – нахмурився Богдан і глянув на Таню: – Де ж нам пообідати?

– На фабрику-кухню, – запропонував Степура. Обідати вони пішли втрьох, без Духновича, який ледь кивнувши їм на прощання, понуро

почвалав до трамвайної зупинки, більше звичайного зсутулений, перекосоплечений під вагою портфеля.

Глава 3

В темряву занурилось місто.

Здається, ніколи не було так темно, як в оці перші затемнені ночі. Осліпло темне громаддя будинків, таємничістю наповнились парки, сквери. Чорне небо нависло над містом, дивуючи своєю незвичною зоряністю городян, з яких мало хто спить у цю ніч.

На дахах будинків – пости. Пости й на землі. На кожну смужку світла в вікні – свисток міліцейський.

З глибини вулиць трамваї повзуть із синіми фарами в лобі. І люди підсинені пробігають. Моторошним стає обличчя людини, що потрапляє в смугу цього мертвотно-синього, при землі повзучого світла. Майне перехожий; прогуркоче трамвай; з диким вереском промчить кудись колона криваво-червоних пожежних машин.

Не листоноші – розсильні військкоматів з жмутками повісток в руках шугають цієї пізньої години від будинку до будинку, від під'їзду до під'їзду. В найглухіших завулках лунають чіткі їхні кроки, чути, як один, зупинившись перед будинком, голосно питає двірника:

– Який номер?

А через вулицю інший розсильний допитується так само вимогливо, нетерпляче:

– Номер, номер який?

В усіх районах міста в тисячі квартир стукає війна, вручає повістки.

Тільки до студентських гуртожитків розсильні не завертають. Студенти поки що можуть спати спокійно – у них броня до закінчення університету. Одначе й студентам тепер не спиться.

В комендантській істориків біля телефону позмінне чергують озброєні комсомольці, при вході до гуртожитку маячить вартовий з протигазом, з гвинтівкою. Не учбова дрібнокаліберка – справжня бойова гвинтівка в цю ніч у студента на плечі. Комендантська відтепер іменується штабом – вікна в ній щільно замасковані

студентськими ковдрами. Старшим тут Спартак Павлущенко, член факультетського комсомольського бюро, відповідальний за тсоавіахімівську роботу. Під час фінської він потрапив був у лижний батальйон, і хоч до фронту так їх тоді й не довезли, проте на факультет він повернувся мовби фронтовиком, і відтоді його бачили по всіх президіях, де він сидів з виглядом втомленого боями ветерана. Відтоді ж на правах людини майже військової Спартак носить оцю гімнастьорку і портупею та пояс з мідною командирською пряжкою, що поблискує на ньому й зараз. Щоправда, для повноти враження йому трохи не вистачає росту, – ростом він чи не найменший на факультеті, зате солідності хоч одбавляй, вона в нього в усьому: в ході, в повороті голови, в мерзлякувато піднятих плечах, в ліктях, відстовбурчених на якийсь особливий начальницький манір.

Коли в комендантській задзеленчить телефон, Спартак прожогом кидається до нього:

– Історики! Штаб МППО слухає!

І, припавши вухом до трубки, слухає з таким виглядом, ніби з ним зараз розмовляє щонайменше нарком. Повне рожевощоке обличчя Спартакове в цю мить зосереджене, сірі застиглі очі сповнені рішучості й готовності виконати наказ.

Час від часу він виходить з комендантської і, лунко клацаючи підборами чобіт по вестибюлю, йде перевірити пост, виставлений біля входу до корпусу. На посту зараз – Слава Лагутін, надійний комсомолець, якому Спартак не має підстав не довіряти, але його дратує, що біля Лагутіна весь час крутиться Мар'яна Кравець, ця чорнява їхня красуня, що не могла нічого кращого придумати, як прибігти з дівочого гуртожитку в такий час і в таке місце на побачення...

– Я тобі вже казав, – дражливим тоном звертається до дівчини Спартак. – Пост – не місце для побачень.

– Іду вже, йду, – каже Мар'яна, відступаючи крок назад і вдаючи, що цієї ж миті збирається йти.

– Це я вже чув, а піду – ти знов тут.

– Ну що тобі станеться, коли я трохи тут постою?

– Не мені. Але існує порядок. І взагалі – що за розмови? Сказав, іди – так іди, якщо не хочеш неприємностей собі і йому.

Спартак при цьому кивнув на Лагутіна, до якого вже знов тулилась Мар'яна.

– Чого ти їй нічого не скажеш? – прискіпався й до Лагутіна Спартак. – Ти ж знаєш порядок?

– Справді, іди вже, Мар'яно, – сказав Лагутін до дівчини і знехотя відсторонив її. – До завтра.

Перед тим як піти, Мар'яна ще раз наблизилась до Славика, майнула обличчям біля його обличчя – чи поцілувала, чи щось шепнула йому, а відходячи, так спогорда війнула перед Павлущенком заплетеною косою, що нею аж цьвохнуло його по плечу.

Деякий час він мовчки дивився Мар'яні вслід. Пересвідчившись, що дівчина зникла в темряві, обернувся до Лагутіна.

– Ти ж дивись тут. Прислухайся. Приглядайся.

– Весь – увага, – в голосі Лагутіна забриніли смішливі нотки.

Спартак наблизився до нього впритул, знизив голос до шепоту:

– Є такі дані, що диверсантів нам закидають. Навіть в міліцейську форму переодягнених. Ясно?

– Ясно, – Лагутін перестав посміхатись.

– Особливо туди он дивись, – Спартак насторожливо кивнув у бік цвинтаря, так ніби звідти, з його темної гущавини, вже й справді виповзали, підкрадалися до гуртожитку диверсанти.

Зоставшись один, Славик не міг уже очей відвести від тієї темряви, від хащів цвинтарної зелені за парканом, де вони ще вчора з Мар'яною загоряли, разом готуючись до екзаменів.

Той цвинтар, його густі, задичавлені хащі – улюблене місце студентів. Щовесни та щоліта вони там загоряють, зубрять по кущах конспекти та цілуються або цілими компаніями фотографуються під крилатими ангелами та біля могил своїх славетних предків. Там

поховано багато професорів та ректорів університету, серед них байкар Гулак-Артемовський, і академік Багалій, і художник Васильківський, «небесний» Васильківський, якого так любить Лагутін... Минулої весни на кладовищенській волі поміж студентами снували всюди ще й лазаретні халати, бо неподалік був лазарет, і тут цілі дні проводили поранені та обморожені бійці, одужуючи після фінського фронту. З багатьма із них студенти подружилися, один із командирів спробував був навіть відбити в Лагутіна його Мар'яну, але, незважаючи на це, вони з ним розсталися друзями.

І ось тепер в бік цього кладовища, що було таким зручним місцем студентських побачень, уже ти мусиш дивитися з зіркістю вартового, уже мусиш прислухатися до найменшого шелесту в його бузкових хащах, а коли звідти з'явиться раптом, гупнувши через паркан, чиясь підозріла постань, зупини її суворим окликом:

– Хто йде?

Виявиться, що це йде Дробаха Павло, гультяй і заброда, хлопець з Донбасу, з тих, що не бояться ні чорта, ні декана, – колись з таких виходили волоцюги, дуелянти веселі. За цією цвинтарною огорожею цілими ночами пропадав Дробаха, там, серед бузкових заростів та жаливи, буйно розцвітала його невибаглива любов. І війна, здається, нічого не змінила. Звично подолавши паркан, підійшов до Лагутіна, веселий, закудланий, попросив закурити.

– Тут не курять, – сказав Лагутін. – No smoking. – І додав: – Мало не бахнув я по тобі.

– Навряд чи поцілив би. А якби й поцілив, то навряд чи пробив би: шкура на мені – будь здоров.

– Та знаємо... Все бурлакуєш? На побаченні був?

– А де ще бідному студентові бути? Блукав. Промишляв. Пив радощі світу, як сказав би поет. А я кажу по-своєму: дурень той, хто не вміє пити життя нахильці. З повного ковша!

– Ти вважаєш, що для цього саме час?

– А що?

– На цей світ зазіхають зараз...

– Чорта пухлого!

– Що – чорта пухлого?

– Руки їм поодбиваємо, не тужи!

І він пішов у вестибюль, насвистуючи.

Незабаром з темряви з'явилась перед Лагутіним ще одна постать, висока, стрункa, розгониста, – Богдан Колосовський. Мабуть, Таню проводив до її дівочого гуртожитку на Толкачівку. Богдан підійшов до Лагутіна, ніяково посміхаючись, видно, було йому трохи незручно, що в такий час, коли інші стоять уже на постах, роблять діло, він іде собі з побачення, обцілований дівчиною, вільний від усього. Лагутін з делікатності не став питати, звідки він іде, – що тут питати, коли й так ясно, – і за це Богдан в душі був вдячний йому.

Зупинившись біля Лагутіна, запитав:

– Тобі, мабуть, пора змінятись? Хочеш, я стану?

– Треба Спартака спитати.

– Нащо?

– Без цього не можна. Там списки.

– Ну, то ходім до нього.

В комендантській Спартак саме розмовляв з кимось по телефону. «Єсть! есть!» – рішуче примовляв він раз за разом, а цілий гурт хлопців – серед них і Дробаха, – розсівшись на столах та на підвіконні, мовчки дивились на Спартака – хто похмуро, хто з веселою цікавістю спостерігаючи його в новій і такій, видно, приємній для нього ролі.

Коли Павлущенко кінчив розмову, Лагутін напівжартома доповів, вказуючи на Богдана:

– Привів ось «затриманого». Чи можу йому передати пост?

Спартак спідлоба глднув на Колосовського, потім на Лагутіна, і кругла голова його в світлих хвилястих кучерях нахилилась над якимось списком, що лежав перед ним на столі.

– Дозволь мені змінити Лагутіна, – після тягучої паузи звернувся Колосовський до Спартака.

– Лагутіна зміняє Ситник, – холодним тоном сказав Павлущенко і гукнув у куток, де з'юрмились хлопці: – Ситник, заступай на пост!

Першокурсник Ситник, моторний, їжачком стрижений хлопчина, з надмірною серйозністю прийнявши від Лагутіна гвинтівку, шурхнув з нею у двері – на пост, а Колосовський при мовчанні присутніх підступив ближче до Спартакових списків:

– Коли ж там моя черга?

Спартак, по-начальницькому хмурячись і не знаючи, як це не пасує до його повних, по-дитячому рожевих щічок, довго шукає Богдана в списку і нарешті заявляє невдоволено:

– Тебе нема.

– Як нема?

– А так, що нема.

– Хто складав список?

– Відомо хто. Бюро. Я.

Колосовський міцно прикусив губу. Помовчав під уважними поглядами товаришів.

– Чому ж мене до списку не вніс?

Скрипнув стілець.

Кругла Спартакова голова вже знову схилилась, розсипалась кучерями над паперами.

– А ми не вносимо всіх підряд. Тут відібрано кого слід.

Ця репліка викликала обурення хлопців.

– А його, по-твоєму, не слід?

– Відмінник навчання! Ворошиловський стрілець! – полетіло звідусіль. – Чого тобі ще треба?

– Допиши! – зіскочив з підвіконня Дробаха. – Скажи, що пропустив випадково! По темноті своїй! Але Спартак одразу його присадив:

– Ти он краще помаду зітри на щоці! Кому війна, а кому мать родна.

Тернувши кулаком по щоці, Дробаха, однак, не вгамовувався:

– Стріляєш гірше за нього, а душу вимотуєш... Такому товаришеві – і ти не довіряєш? Не можеш довірити йому годину відстояти на твоєму безглуздому посту?

Це, видно, дошкулило Спартака. Він підвівся за столом – натоптуватий, туго затягнутий поясом товстунець.

– Бачу, що про тебе теж слід було подумати, якщо ти називаєш наш пост безглуздим, – надуто блимнув він на Дробаху, і в голосі його з'явилися погрозливі нотки. – Відомо тобі, що таке пост? Відомо, що оголошено воєнне становище?

Дробаху це, однак, не спантеличило. Від підступив ближче до столу.

– Ну й що?

– А те, що нам потрібна зараз потроєна пильність!

– До кого?

– До всіх! До тебе! До мене! До всіх! Лагутін, наблизившись ззаду до Спартака, спокійно поклав йому руку на плече:

– Ти нам тут промов не виголошуй, товаришу Ціцерон, поясни по суті: чому в списку нема Колосовського? Хто дав тобі право зневажати, відстороняти в такий час його, нашого товариша, чесного, надійного...

– Ти мене не вчи, – Спартак сердито струснув із себе Славикову руку. – І ви тут оце не мітингуйте. Демократія кінчилась! Кого включати, кого ні – дозвольте мені знати!

Він знову сів за столом, насупившись ще більше, ніж досі.

– І все ж ти нічого не пояснив, – не відступав від столу Дробаха.

– А ти питай у нього пояснень! – не дивлячись на Богдана, крикнув Спартак. – Спитай, де його батько.

Богдан відчув, як жарка кров вогнем заливає йому обличчя. Батько. Нічим іншим не можна було болючіше вразити його зараз, як саме нагадуванням про батька. Ти син репресованого, син людини, яку названо ворогом народу, вихоплено, викреслено з цього життя, відправлено рубати тайгу. На курсі знають про це декотрі з хлопців, навіть затайливо співчувають тобі, і все ж зараз ти перед ними

справді ніби в чомусь винуватий. Наче втаїв. Наче приховав. Не було вже слів для заперечень Спартакові, не залишалося нічого іншого, як мовчки вийти з комендантської. Обернувся й вийшов, уникаючи поглядів товаришів.

Підіймаючись в темряві по сходах, чув, як палає обличчя, як стукає в скроні кров.

Піднявшись до себе в кімнату на другий поверх, Богдан, не роздягаючись, упав на постіль, зарився головою в подушку. Недобре, мстиве почуття душило його, палив біль щойно завданої образи.

Цей Спартак, цей ультрапильний факультетський діяч, мабуть, і в гадці не має, якої глибокої кровоточивої рани в серці Богдановім торкнувся. Знов недовір'я – недовір'я, так грубо, так одверто виказане йому. Похваляється, що сам так вирішив, а може, що й не сам, може, хто старший йому це підказав? Адже ж, після того як Богдан зостався без батька, знайшлися були люди, що вимагали, навіть по-доброму радили Богданові, щоб він зрікся батька, не псував собі шлях у житті...

В кутку на своєму скрипучому ліжку заворушився Степура. Виявляється, він ще не спить. Зітхнув, обізвався до Богдана:

– Вечерятимеш? Там хліб, повидло в тумбочці.

Богдан не обізвався.

– Лежу оце й думаю, – загомонів згодом Степура, – що братам уже, мабуть, повістки вручають, уже сліз та голосіння в кожного повна хата...

Глухуватим басовитим голосом він став говорити про те, що Богдан уже чув від нього не раз, – про старших братів своїх Степур, один із яких тракторист, другий – комбайнер, третій – конюх, усі з жінками, з купами дітей! Ще говорить щось про батька, що теж під мобілізацію попадає, і про свою відстрочку, яка дає йому пільги, дає чомусь переваги над братами...

– І за що? За які заслуги перед народом?

Богдан майже не чує його. Закусивши зубами подушку, він ніяк не погамує образи, перевертаючись, стискає кулаки від болю, що

палить і палить його. В цей грізний, напружений час, коли Батьківщина в небезпеці, йому не довірено зброю, його відкинуто геть! Тут, біля гуртожитку, не довіряють, що ж думати про фронт!

Жарко, задушливо в кімнаті, дарма що вікно відчинене. Схопився з ліжка, розпалений, підійшов до вікна. Одразу за дорогою темніє в простір кладовище, ніби й кінця йому нема, ніби до самого небосхилу воно й воно. Далеко над районом заводів змигнув прожектор. Змигнув, упав, погас, і стало ще темніше. Згадалось небо Запоріжжя в заграваx печей металургійного велетня. Звідти, з Запоріжжя, був забраний батько – перед арештом він працював у міськвійськкоматі. Згадалась та ніч. Вся сім'я не спала, хоч було пізно, все прислухалась до кроків на східцях – багато сімей в ті ночі не спало, отак прислухаючись. Коли ті зайшли, батько зустрів їх, одягнутий по формі, він подивився на ордер, який пред'явили йому, і нічого не сказав. Потім поцілував Богдана в голову, поцілував брата, матір... Сльози викотились йому з очей, і він відвернувся в куток, коли стали забирати з стіни зброю, почесну революційну зброю, якою його було нагороджено за розгром махновських банд. В шинелі, при шпорах вийшов із хати. В душі Богдан не визнає за батьком провини, він не зрікся його, коли від нього вимагали цього ще в школі, не зречеться він його й надалі, хоч яких би це йому коштувало кривд і образ.

Водянисті холодні очі Спартака побачив перед собою. «Так що ж, по-твоєму, якщо мій батько там, якщо йому судилося постраждати, то мені, його синові, доля народу, Батьківщина моя менш дорога?»

Грюкнули двері. Зайшов Штепа. Не світячи світла, став шарудіти в тумбочці – його ліжко біля дверей.

– Ви ще не спите?

– А що? – озвався Степура.

– Тільки що ми бачили, як ракету хтось пустив.

– Де це ви бачили?

– Ми з Безуглим на даху чатували, дивимось, а отам – як над Лісопарком – раптом по небу джик! Хтось же є ото, що сигналізує,

га?

Богданові здалося, що Штепині підозри в цю мить стосуються насамперед його, здається, він жде, що скаже на це Богдан. А може, й взагалі він вигадав про ракету – Штепа й на таке здатен. Може, по завданню Павлущенка вивідує настрій? «Чи це вже в мене манія переслідування?»

Темно за вікном, задушливо в кімнаті. Хоч би Таня була тут. Таня, вона одна знає про нього все, зна, як страждає від цих нескінченних підозр та ущемлінь гордість його, гідність його людська, і вона ж, Таня, як ніхто, вміє полегшувати його тягар, поділяти його біль в такі найтяжчі хвилини.

Мовби відчувши його настрій, встав із ліжка Степура, підійшов у самій майці, в трусах до вікна.

– Чого не лягаєш? – торкнувся рукою Богдана.

– Та так...

– Щось трапилось? Щось з Танею знов?

– Та ні...

Богдан не хотів при Штепі признаватись Степурі у своїх душевних незлагодах та гризотах. Він чув, як Штепа шкряботить біля своєї тумбочки, вечеряє в темряві хлібом та ковбасою, що так смачно хрумтить у нього на зубах.

– Завтра наші хлопці збираються йти відстрочки здавати, – заговорив Степура напівголосно.

Але Штепа почув його:

– Чого їм ті відстрочки муляють? Держава дала значить, знала, нащо давала. А то спішать поперед батька в пекло.

– Ти можеш не спішити, – сердито кинув йому Степура.

– І не буду. А ти хіба підеш?

Степура відповів після паузи:

– Я піду.

– А ти, Богдане?

– Я теж.

– Ну, як хочете, – знов хруснула ковбаса. – Що ж до мене, то я собі так міркую: раз у мене відстрочка, я потрібніший тут, а не там.

Навечерявшись, Штепа роздягнувся, ліг і швидко захропів.

Степура та Колосовський ще довго стояли біля вікна. В кількох словах Богдан розповів Степурі про те, що тільки-но сталося в комендантській.

– Не журись, – сказав Степура. – Рано чи пізно все стане на своє місце. «Війна спише», – чув я сьогодні на вулиці. А я думаю, що нічого вона не спише. Навпаки, залізом та кров'ю напише правду про кожного з нас.

Спокійні роздуми його ніби трохи остудили Богдана. Але навіть коли й полягали, то ще довго не могли заснути, розбентежені, розбунтовані пережитим за день.

Короткі літні ночі, а ця була незвично довгою, здавалось – ніколи не кінчиться.

Глава 4

Сонце? Так, воно ще було.

Піднялося і освітило Журавлівку, заводи, і майдан Дзержинського, і грандіозну залізобетонну споруду Держпрому – цей перший український хмарочос.

Біля Держпрому вже зрання людно. Можна подумати, що тут збірний пункт якогось райвіськкомату. Але тут не військкомат. Тут Дзержинський райком партії. В кабінетах райкому безперервно засідають комісії, разом з представниками військкоматів розглядають заяви добровольців.

Сьогодні райком атакують студенти. Зранку було повідомлено, що в цей день райком проходитимуть лише гуманітарні факультети, але й ті, чиї справи розглядатимуть завтра, теж не розходяться, вирують натовпами на майдані, юрмляться біля під'їздів, у коридорах. Ждуть. Для чогось же вони кидали дерев'яні гранати, для чогось ходили в університеті з дрібнокаліберками на стрільбище!

Винищувальні батальйони, про які досі ніхто не чув, диверсійні групи, що будуть закинуті до ворога в тил, маршові роти, що незабаром покинуть це місто, – всі вони починають своє життя тут.

Від цигаркового диму не продихнути в тісному коридорі, де збились історики, філологи, географи. Кожен почуває себе так, як перед складанням важкого, найтруднішого екзамену. І, як під час екзамену, нерви студентські напружені до краю, вся увага на двері, за якими засідає комісія, всі погляди на того, хто виходить звідти. Коли вийде, обтовплять його, зазирають у вічі і по блиску очей розгадують, що все гаразд, і жартівливим хором вітають:

– Годен!

І вже ті, що пройшли комісію, приймають його до себе, бо вже він їхній, він брат, друг по життю, а може й по смерті.. А буває, що вийде і очі невловимі. До нього:

– Ну як?

А він пробує щось пояснювати. Що й тут, у тилу комусь треба. І хвороби. І те, се. Він шукає в них співчуття, але йому ніхто не співчуває. Від нього відсахнуться мовчки. І він піде, і його вже для них нема.

– Слідуючий!

Той, хто готується зайти, тримає напоготові комсомольський квиток і в ньому – свою відстрочку, свою студентську броню. Звичайнісінька довідка, звичайнісінький собі аркушик паперу, а якої він набув сили сьогодні, як багато він важить у долі кожного з них, хто прийшов сюди! Збережеш цей папірець при собі – і зостанешся поза вогнем, продовжуватимеш навчання, а покладеш його отут на столі у райкомі – і вже ти не студент, а маршовик, піхотинець або сапер, і вже дорога тобі туди, де чорним ураганом бушує війна, де становище гірше Хасану і Халхин-Голу, де такі, як ти, зараз підривають себе на останніх гранатах в прикордонних бетонованих бункерах.

Першими комісію пройшли парторг факультету Дядченко, профорг Безуглий, члени комсомольського бюро, в тім числі й Спартак Павлущенко, що якимось чином уже здобув собі тут право розпорядника, право позачергово входити й виходити з кабінету. Щоразу він з'являвся перед товаришами все з більш заклопотаними виглядом, серйозний, мовби аж пригнічений тягарем своїх нелегких обов'язків. Користуючись своїм правом, він спробував був провести без черги на комісію котрогось з педінституту, сказавши, що це персональний стипендіат, але в коридорі піднявся на диво дружний галас, що всі, мовляв, тут перед райкомом однакові, всі комсомольці, – отже, давай рівність! Павлущенка присоромили, а того таки не пустили, ішли одним потоком – стипендіати й не стипендіати, відмінники й троєчники, хлопці з блискучими біографіями й не блискучими.

В один із своїх виходів Спартак, загледівши серед тих, що ждали в коридорі, худорбасту, сутулувату постать Духновича, був щиро цим здивований:

– І ти тут?

– А що ж, як я: в бога теля з'їв?

– Ну, теля не теля. Але від тебе, з твоїми настроями... правду скажу, не сподівався.

– Які ж настрої? – закліпав своїми безвіїми очима Духнович.

– А в фінську ж ти відмовився йти? Пам'ятаєш, що ти сказав, як у лижний батальйон набирали?

– Я вже забув.

– А ми не забуваєм.

– Фінська – то інша річ, – сказав Духнович і відбувся хмурим жартом: – Там холодно, я мерзлякуватий.

– А тут, гадаєш, буде тепло?

– Скоріше навіть жарко... Та як уже не буде.

Проходячи мимо Колосовського, який помітно нервувавсь у чеканні свого виклику, Павлущенко щоразу надуто відводив погляд убік, мовби даючи цим зрозуміти, що він не згоден з його присутністю, що краще Богданові б не стояти тут серед добровольців біля цих заповітних дверей.

Колосовському випало зайти до кабінету одним з останніх. Йому здалося, що комісія зустріла його так, ніби тут щойно була мова про нього. Насторожені. Офіційні.

Повногруда, середніх літ жінка, з яскравими соковитими губами, з мушкою на щоці і тугим акуратним кільцем ще не посивілих кіс на голові, сидячи за столом, тримала в руці Богданову заяву, але вже дивилася не на неї, а на Богдана, уже він був предметом її вивчення. Мовчки дивилася на нього, і, як йому здалося, в примружених, холодних очах її затаїлась неприязнь, підозра.

Крижаним голосом запитала:

– Колосовський Богдан Дмитрович?

Він кивнув чомусь аж сердито: так точно, мовляв.

– Ви, отже, виявили бажання йти добровольцем в Червону Армію?

– Виявив.

– В окопи? Під кулі? Під танки? Туди, де – зовсім не виключено – чекає вас смерть? Ви на все це зважили?

– Так, зважив.

– Ми віддаємо належне вашому патріотичному намірові. Але якщо ви при цьому погарячкували, піддались загальному настроєві, виявили просто юнацьку поспішливість, то ще не пізно забрати заяву назад: ось вона.

Жінка поклала Богданову заяву на самий край стола.

– Ні, я не забираю.

– Подумайте. Добре подумайте.

– Про це я подумав раніше.

Праворуч від жінки сидить по-армійському випростаний бритоголовий мужчина в цивільному, за ним – смаглявий військовий з сивиною на скронях, з мішками втоми під очима. В петлицях – шпали: комісар. Обидва вони – і бритоголовий, і комісар, – не втручаючись у розмову, уважно слухали відповіді Колосовського. Коли він відмовився забрати заяву, жінка з мушкою, мовби підцьвохнута його впертістю, накинулась на нього з новими запитаннями:

– Де батько?

– В анкеті сказано.

– Він репресований?

– Так.

– Ворог народу?

Колосовський, зціпивши зуби, промовчав.

– За нашими даними, вас ще в школі виключили з комсомолу? Це правда?

– Правда.

– За що?

– Все за те ж.

– За що «за те ж»?

– За батька. За те, що відмовився зректися його.

– А чому відмовились? Адже він ворог народу?

– Він не ворог. Він – червоний командир. Мав орден Червоного Прапора за Перекоп. Був нагороджений почесною революційною зброєю.

– То ви вважаєте, що він постраждав невинно?

– Вважаю.

– Ви не вірите в наше правосуддя?

Богдан мовчав.

Жінка переглянулась з членами комісії, з Павлущенком, що сидів осторонь за телефонами, і холодно кинула Богданові:

– Ви вільні.

Він не зрушив з місця:

– Як це розуміти – вільний?

– Ідіть. Продовжуйте навчання.

Білою повною рукою вона відклала його заяву вбік, окремо від інших, що горою лежали перед нею на столі. Іди. Продовжуй навчання. Нам ти не підходиш. Значить, це крах. Для неї він не син червоного командира, батькова революційна зброя для неї не має ніякого значення. В її сприйманні він ворог і ти теж майже ворог, в кожному разі – людина сумнівна, ненадійна...

Рушив до дверей, намагаючись іти рівно, хоч ноги заточувались і тягар гнітив такий, мовби тисли на його плечі всі, оці, що були над ним, дванадцять поверхів Держпрому.

Вже доходив до дверей, як за спиною нежданно пролунав спокійний густий голос:

– Хвилинку, молодий чоловіче.

Богдан обернувся: це військовий звертався до нього. Заява Богдана і анкета вже були в його руках.

– Колосовський!

– Я вас слухаю.

– Підійдіть сюди.

Богдан знов підійшов до столу.

– Дайте вашу відстрочку.

Військовий, розправивши папірець, поклав його перед собою, прочитав. Після цього мовчки взяв гранчастий олівець і – раз! Товста червона смуга лягла навскіс через увесь бланк відстрочки, потім ще раз навскіс: хрестом.

Колосовський відчув, як гарячі спазми перехоплюють йому горло. Оця несподівана підтримка незнайомої людини, довіра комісара, аж ніби незрозуміла готовність його з першого погляду поручитись за тебе, за все майбутнє твоє життя так вразили Колосовського, що він відчув, як нерви йому здають, і тільки крайнім зусиллям волі стримав себе, щоб не розридатися тут, перед комісією. Бритоголовий в цивільному теж, видно, був з комісаром заодно, бо вже привітно посміхнувся до Колосовського своїми безбарвними, як папір, губами. Здалося навіть, що й ця жінка, яка тільки-но допитувала його крижаним своїм голосом, тепер якось подобрішала, білкуваті красиві очі її ожили, заблищали, і цим новим поглядом вона мовби хотіла сказати: та я тільки так, то я тільки вивіряла тебе, твою стійкість, хотіла дізнатися, наскільки тверде твоє вирішення й бажання...

Отже, ти теж годен!

Вони потиснули йому руку.

Відстрочка його вже лежала на самій горі таких самих відстрочок, міцно, назавжди перекреслених навхрест товстим червоним олівцем.

Будуть окопи. Будуть атаки. Будуть ночі в пожежах і дні, коли ти по сто разів зазиратимеш смерті у вічі, але ніколи ти не розкаєшся в цьому, не розкаєшся, що в тяжкий для Вітчизни час студентська твоя відстрочка добровільно була покладена на цей райкомівський стіл.

Глава 5

Таня знала, що Богдан пішов до райкому. Не міг він зробити інакше в ці дні, коли на призовних пунктах його ровесники вже перевдягалися у військове.

І добре, що він пішов. Мабуть, тільки одна Таня знала, яким загостреним було в нього те почуття, що повело його сьогодні в райком. Якось він розказував їй – із смішком, напівжартома – про те, як ще підлітком писав був заяву, щоб пустили його в Іспанію воювати з франкістами. І ось твоя Іспанія, Богданчику, сьогодні настає!

Таня не переставала хвилюватись за нього. Чим міг бути для нього райком? Чим це могло скінчитись? І хоч вона розуміла, що зараз, може, отам саме вирішується доля їхнього кохання, може, райком – це кінець їхнім зустрічам і побаченням, що, може, це – страшно й подумати! – вічна, безповоротна розлука а ним, і після того назавжди розійдуться їхні дороги, і ніколи вже не буде їхнього солодкого вимріяного щастя, все ж для неї було б тяжким горем, якби його там забракували, якби він там не пройшов і не був у числі відібраних. Бо, знала, не могло для Богдана бути зараз тяжчого удару за цей. Добре знаючи його натуру, Таня просто не уявляла, як він житиме, коли його одкинуть при відборі в райкомі.

Трагічна історія з батьком – це найболючіша рана його життя.

Як часто Тані хотілось йому допомогти, якось розрадити його, розігнати оту глибоку тугу, що майже завжди стоїть в його темних, іскристо-карих очах! Смуток, глибока, не зникаюча в очах туга, навіть коли він сміявся, найбільше і вразили її при першій зустрічі з ним в головному корпусі університету на вулиці Вільної академії, коли вони, товплячись перед списками зарахованих на істфак, розшукували себе там, а потім, розшукавши, на радощах зовсім якось випадково побрели разом блукати по місту.

Майже три роки минуло від того далекого світлого дня. Були між ними сварки, незлагоди, болісні ревнощі, і знов було щастя примирення, почуття спрагле, солодке до сліз.

Богдана любили на факультеті. В поводженні з товаришами він був рівний, надійний, дівчата називали його сумлінням факультету. Коли обговорювали кандидатури на підвищену стипендію, його висунули одностайно. Для цього в нього були нібито всі підстави: відмінник, цікавиться науковою роботою, в університетських наукових записках торік була опублікована його перша робота про археологічні знахідки на будові Дніпрогесу, готував новий реферат про скіфські могили в степах, але ні скіфи, ні мамути дніпрогесівські не допомогли йому, і стипендію таки одержав інший.

Уже в ректораті, де це питання обговорювалось, з запальною промовою проти Богдана виступили все той же Спартак Павлущенко і ще одна суха, як тараня, аспірантка, і виявилось, що Богдан такої честі не вартий, бо він... «пасив»!

– Не пасив, а пасинок, – в'їдливо зауважив тоді Мирон Духнович, коментуючи цю звістку.

Випадок з стипендією Богдан переніс зовні спокійно, в колі товаришів навіть поіронізував з приводу своєї пасивності, але в душі – від Тані це не могло приховатись – він пережив це тяжко, і не стільки пекла його та підвищена стипендія, скільки переконання в тому, що вчинено з ним несправедливо, що був у цьому вирішенні знову елемент дискримінації за батька, відтінок недовіри й мстивості.

Таня боялася, щоб не повторилося це зараз у райкомі.

Хай би не сталося там цього! Хай би там заглянули йому в саму душу й побачили його таким, яким він є, – готовим на подвиг, з його своєю, радянською Іспанією в серці! Цього найбільш хотіла про це в думці благала Таня, поспішаючи з дівчатами через майдан Дзержинського до бетонноскляних, залитих сонцем корпусів Держпрому.

З нею туди ж прямують її подруга Мар'яна[2], двоє дівчат з філологічного та ще Ольга-гречанка, темнолиця, ніби аж остаркувата дівчина, підстрижена коротко, але якось недбало, волосся густе, чорне – чорний сніп, настромлений на голову. Другий рік мешкає Ольга з Танею в одній кімнаті, і про неї тільки Таня знає, до кого вона зараз іде...

– Гляньте, он наші – вигукує Мар'яна. Серед студентських натовпів біля райкому вони справді вже бачать компанію своїх: жердинястий Духнович золотіє чуприною, поруч нього розмахує кулаками Дробаха, певне, саме розповідає якийсь анекдот, там же й Степура, Лагутін, четвертокурсники Мороз та Підмогильний – Богданові товариші по спортивній секції. Тільки Богдана нема. Де ж він?

Виявляється, хлопці якраз і ждуть, доки вийде з комісії Колосовський.

– Довго його щось там тримають. Чи не відбирають просто в маршали? – пожартував Дробаха, хоча в жарті його Тані почулась гіркота.

– Це, мабуть, Павлущенко його там сповідає, – сказав Степура. – Той як уп'ється, то як кліщ.

Нарешті Богдан з'явився. По сліпучій усмішці, по тому, як розгонисте стрибнув із східців під'їзду вниз і тріпонув чубом, відкидаючи його назад, Таня догадалась: все добре! Їй одразу відлягло від серця.

Збадьорений, якийсь оновлений, внутрішньо зміцнілий, Богдан підійшов до гурту. Хлопці зустріли його жартівливим хором:

– Годен!

А він, усміхаючись, сказав і до всіх, і до Тані зокрема:

– От і вирішилось.

Таня вже була біля нього, вона взяла його під руку вище ліктя і міцно, міцно потиснула. Було цим – для інших непомітним – потиском сказано йому все: яка рада вона за нього, і як ним гордиться, і як ждатиме його, хоч би й довго довелося ждати, бо іншого такого, як він, для неї на світі нема.

– Якби тільки з відправкою не поспішали, – зазирала Славикові в вічі Мар'яна. – Щоб можна було спокійно зібратися... Що вам з собою брати?

– Увага! Задано питання! – вигукнув Дробаха сухим, скрипучим голосом, наслідуючи одного з викладачів військової кафедри. – Що треба брати в табори? Відповідаю: жінку, гардероб, ліжко, диван, піаніно... Однак все це треба брати для того, щоб потім покинути на кордоні табору, а туди взяти з собою лише зубну щітку та пару білизни!

Всі сміялись. Таня, здається, була щасливіша за всіх, вона з ніжністю то обіймала, то погладжувала руку свого добровольця. Цього не могли вже не помічати інші.

– Та обійми його, Таню, як слід! З усім шалом юного серця! Не соромся! – під'юджував Дробаха.

А вона зовсім і не почувала сорому. Бути так безтямно закоханою – хіба це гріх? З своїм почуттям до Богдана Таня й раніш не ховалась, а зараз тим більше, коли нависає розлука і мовби дає їй право на все.

– Ви, дівчата, тепер можете спати спокійно, – усміхався кремезний, плечистий Мороз, адресуючись більше до Галі Клочко, високої блондинки з філфаку, до якої він давно був небайдужий і яка тільки сьогодні, здолавши свою гордість, прийшла сюди зустрічати його, як і інші дівчата своїх.

– Боронитимем вас, аки леви.

– Отакі хлопці, – бойовито сказав досить-таки миршавий з виду Підмогильний, – та ми як підемо, та ми як вдаримо – пір'я з них полетить!

– Панічного жаху на них нажене ось маестро Духнович, відомий наш фахівець з тактики і стратегії, – зауважив Лагутін, і всі засміялись, згадавши безкінечні конфлікти Духновича з військовою кафедрою.

– Розкажи, Мироне, – обіймаючи Духновича за плечі, сказав Степура, – як тебе баби сьогодні схопили на Чернишевській.

– Та було, – підтвердив Духнович. – За парашутиста прийняли, за перевдягнутого арійця. Просто дивно. Дівчата, ну який з мене арієць? Скоріш навпаки. Рябий. Рудий. Чи, може, за це й накинулись? Рудих чомусь не люблять...

– Ти вже себе не паплюж так, – сміючись, сказала Мар'яна. – Ти ж у нас гарний! Брови он які, мов пушок, на курчаті! І всі ви сьогодні гарні, навіть Степура – грайливо перевела вона очі на Степуру, який аж почервонів при цьому. – Тільки чого ж стоїмо? Ходім те! – сказала вона і підхопила одною рукою свого Славика, другою Степуру.

Просторий, залитий сонцем майдан Дзержинського широко, вільно стелиться перед ними.

Взявшись попід руки, вперемішку дівчата й хлопці рушають вони серединою майдану, мов степом. Ідут як не раз ходили тут на демонстраціях і на прогулянках вечорами, цілою вервечкою, з сміхом та жартами. Як добре, коли почуваєш, що зробив саме те, що слід було зробити, що можеш тепер відкрито глянути кожному зустрічному у вічі!

Сонце стоїть високо, сипле рясним промінням у відкриті юні обличчя. Ясніє небо, те небо, в якому понад два десятиліття не вибухали снаряди, не свистіла шрапнель, не було нічого, крім птахів та райдуг високих. І щоб оце небо та почорніло? Димом взялося б та спалахами пожеж?

Ідуть і твердо відбивають кроки по бруку парусинові студентські черевики, і дівчатам передається певність, що, доки є на світі оці їхні чубаті хлопці-волонтери, не ступить нога чужинця на цей майдан, широкий та світлий майдан їхньої юності, яким вони так пишаються, що він найширший, що він найбільший з усіх майданів Європи!

Глава 6

На Басейній біля зупинки, де Духнович зостається чекати трамвая, гурт їхній зустрічає Адміністратора, – так вони називають між собою Михайла Штепу, – який перебуваючи в контакті з театральними адміністраторами, розповсюджує у вільний час квитки по підприємствах, організовує культпоходи і має від цього якийсь там зиск.

Зараз він іде складати середні віки. Що б не сталося, а він матрикул в зуби, шпаргалки в кишені і чеше до професора: хоч на трійку, аби скласти.

– Ну знову ж провалишся, – каже Таня.

– Звідки такі проґнози? – посміхається Штепа своїми вивернутими губами. – Чи то просто так хочеш?

– Та й хочу.

Таня не терпить цього Штепи, дарма що в гуртожитку він мешкає з Богданом в одній кімнаті. Тихий, чистенький, прилизаний, а на тім'ї вже лисина просвічує. Галстучок завжди ідеальним вузликом, на устах ніколи не зникаюча усмішка, вірніше, не усмішка, то просто верхня губа в нього так вивернута, що здається, він до всіх і до всього посміхається. Він і зараз усміхається до хлопців, хоч не розуміє ні їхнього настрою ні їхнього хвилювання.

Штепа в райком з нами не пішов. Вранці, коли Таня забігла в хлопчачу кімнату, застала там Штепу одного. Стояв біля гардероба перед дзеркалом і спокійно вив'язував, вимучував на горлі свою тоненьку оцю краватку. Запитала, де Богдан.

– Богдан відчув у собі Мініна або ж Пожарського, – не припиняючи свого заняття, відповів їй Штепа. – Поніс у райком здавати свою відстрочку, а разом з нею, може, й свою буйну голову.

– А ти?

– Я не комсомолець, ти ж знаєш... Зостануся разом з вами кінчати університет, хай мені буде гірше.

Зустрівшись тепер з хлопцями, він не почуває перед ними найменшого сорому, хоч мав би почувати.

– Так, так, волонтери, – простодушно роздає він свої усмішки то одному, то другому. – І ти теж записався? – насмішкувато звертається він до Духновича.

– Грішний, батюшко: записався.

– О, хвалю, хвалю.

– А чого ж тебе там не було? – суворо запитує Штепу Ольга.

– Та я ж не комсомолець, – знову заводить він своєї. – Перероcток я, чи як це по-вашому?

– Скоріше недоросток, – грубо зауважує Мар'яна.

– Ну й оса! – примирливо осміхається Штепа і їй.

– Я щось не пригадую: чи ти був коли-небудь в комсомолі? – здивовано запитує Підмогильний.

– Ні, він народився одразу членом профспілки, – жартує Дробаха.

Справді, чому Штепа пройшов десь поза комсомолом? Людина майже їхнього віку, трохи тільки старший, а в комсомолі з ними так і не був, обминув якось непомітно...

– Дивлюсь я на тебе, Мішель, – підступає до нього Дробаха, – і бачу: кепські твої діла. Хитрістю ти – Талейран, але правду каже Таня – провалишся. Хронологію завчив?

– Завчив.

– Ну, то скажи, в якому році отой неписьменний бандит Пісарро завоював державу інків? Штепа невиразно блудить очима.

– Що йому інки, – зауважує Лагутін, – його сфера – театральний світ. Кажуть, ти вийшов на великуі сцену?

– Пробував.

– Та невже? На яких ролях? – вдавано дивуються хлопці, хоч добре знають про недавній оперний дебют Штепи.

– Я не перебірливий, – каже Штепа, а Степура пояснює:

– Ото бачили в «Тихому Доні», де козаки з дерев'яними гвинтівками пробігають через сцену? То ж і він там біг у лампасах.

Лампаси, бутафорна гвинтівка, оскаженілість на обличчі – роль хоч куди!

– Тепер ось і вам доведеться бігати, тільки вже не з дерев'яними, – каже Штепа, і вивернуті губи його все посміхаються. – Чи, може, вас забракували?

По обличчю Колосовського одразу майнула хмурість.

– З чого це ти береш?

– Та дивлюсь, що такі раді йдете... Чого, думаю, радіють?

– Тобі цього не зрозуміти, Штепонько, – промовив Дробаха, і його вилицювате, землистого кольору обличчя стало серйозним.

– Чому не зрозуміти?

– А тому, – Дробаха злегка смикнув Штепу за кінець галстука, – що ти єси бевзь, альбо ж телепень...

– Стультус по-латині, – додав Духнович, рушаючи до трамвая, що саме наближавсь до зупинки.

Трамвай був переповнений людьми. Скочивши на приступку, Духнович уже з дверей помахав друзям рукою:

– Ауфвідерзейн!

Незнайоме слово одразу насторожило двірника, що стояв неподалік грізний, нашорошений.

– То наш, наш, – посміхнувшись, заспокоїв двірника Дробаха.

– З цим тепер треба обережніше, – попередив Штепа і, одвернувшись від двірника, продовжував стишеним голосом: – Справжня шпигуноманія по місту. В кожному вбачають диверсанта. Кажуть, на ринку баби кошиками навіть міліціонера побили, думали, німець перевдягнений... Він накликав на себе підозру, знаєте, чим? Своєю надмірною чемністю...

– Штепо, не поширюй пліток, – пристрожив Дробаха навмисно голосно, щоб налякати Штепу. – Іди вже, випробовуй долю.

– Та й піду. Дівчата, ви ж теж?

– Ми дорогу знаємо, – холодно кинула йому Таня. Дівчатам теж на факультет, туди, куди й Штепі, – на Раднаркомівську. Але, щоб не йти

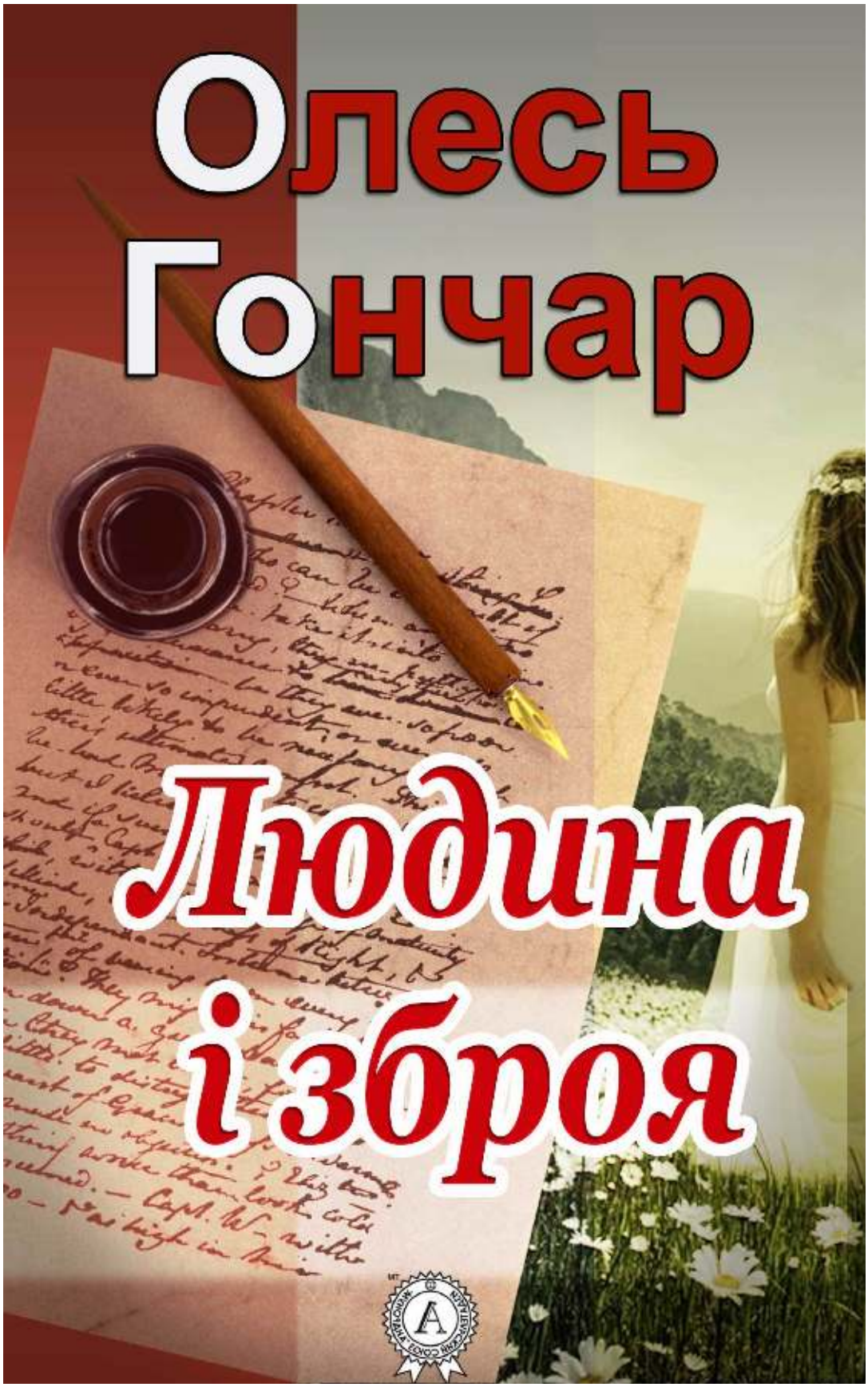
разом з ним, вони демонстративно переходять на другий бік вулиці і йдуть окремо.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

Олесь
Гончар
Людина
і зброя

Примітки

1

Я вас люблю...(Франц.)
Повернутися

2

Вона звісно, до свого Славика!
Повернутися